

MAŁGORZATA MILECKA*

CLAIRVAUX – MACIERZYSTE OPACTWO ŚW. BERNARDA**CLAIRVAUX – THE INDIGENOUS MONASTERY
OF ST BERNARDS**

Streszczenie

Clairvaux obok Citeaux uznawane jest jako wzorcowe opactwo cysterskie. To tutaj przybył Bernard z Fontaine, aby zagospodarować *Vallis Absinthialis*, nazwanej tak w odniesieniu do goryczy życia, którą spodziewał się znaleźć w tym miejscu – mniej niż czterdzieści lat później zostawił ją jako jaśniejącą *Clara vallis*. W ciągu dwudziestu pięciu lat Bernard z Clairvaux zbudował polityczną i religijną stolicę, jednak po jego śmierci opactwo nigdy już nie odzyskało dawnego wpływu. Clairvaux przetrwało rewolucję francuską bez większych zniszczeń. W 1808 r. przekształcono go w więzienie, które istnieje w części klasztoru aż po dzień dzisiejszy. Poznanie Clairvaux – dla nieprzygotowanych do tego osób może być wstrząsające. Czynne więzienie, a w wyłączonej z jego przestrzeni, udostępnionych dla zwiedzających wnętrzach klasztornych, wystawione oryginalne klatki dla ludzi jako przykład „humanitarnych” warunków tworzonych dla więźniów w XIX w., wreszcie zniszczenia tego miejsca determinują jego odbiór, będąc jednocześnie wielką lekcją historii dla odwiedzających to miejsce osób.

Słowa kluczowe: opactwo cysterskie, ogrody klasztorne, symbolika, klasztor

Abstract

Clairvaux as is Citeaux is considered one of the model cistercian abbeys. Bernard came there from Fontaine in order to settle in the *Valley Absinthialis*, the name came from the bitterness of life that Bernard supposed to find in that place – less than forty years later he left leaving it as bright *Clara vallis*. After twenty five years Bernard of Clairvaux built considerable political and religious capital, after his death the order never regained its former influence. The French Revolution did not cause any major destructions. In 1808 the monastery was transformed into a prison that still functions in part of the complex. Experiencing Clairvaux for unprepared visitors may be shocking. Active gaol, in visitors-availlable monastery interiors original human cages are exhibited as an example of „humanitarian” conditions for nineteen century prisoners, finally destruction of the place determine its reception being simultaneously an important history lesson for visitors.

Keywords: cistercians abbey, monastic gardens, symbolism, monastery

* Małgorzata Milecka, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, Instytut Architektury Krajobrazu, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, e-mail: eko_styl@op.pl

UŁOKOWANIE CLAIRVAUX A TRADYCJA CYSTERSKA

Wiekowe lasy dawnej Galii na granicach Burgundii i Szampanii¹, w których na początku XII w. cystersi znaleźli azyl i wybudowali swoje pierwsze domy, w dalszym ciągu rosną na wzgórzach i w dolinach, które dochodzą do płaskowyżu Langres. Pomimo rewolucyjnych wprost przekształceń krajobrazu, tereny te uchroniły się przed urbanizacją, nadal jest to ziemia ciszy i pewnego oddalenia od współczesnego świata. Na ziemi tej znajdują się Morimond i Clairvaux – macierze polskich cystersów. Opactwa te, jak i odsunięte nieco na południe Citeaux – cysterska pramacierz – nadal pozostają miejscami położonymi jakby na ustroniu, choć przecież w centrum Francji². W ich pobliżu, konsekwentnie do przebiegów szlaków średniowiecznych, współcześnie krzyżują się ważne odcinki autostrad, tęczących bez mała całą Europę. Czy tak dogodna lokalizacja – na uboczu, a jednak w centrum – jest przypadkowa? Istnieją poważne argumenty przytaczane przez naukowców, że „okropność” miejsc wybieranych przez pierwszych cystersów jest skończonym komunałem hagiograficznym³. Istotnie, kiedy studiuje się mapę lokalizacji klasztorów cysterskich (zarówno zagranicznych, jak i rodzimych), które literatura przedstawia jako sytuowane w najgłębszych pustkowiach leśnych, wyraźnie widać, że ich położenie odpowiada zawsze dwóm rygorystycznie przestrzegany warunkom: wybrane miejsce bezwarunkowo musi mieć dostatecznie dużą rzekę, by mogła nawadniać uprawy i wprawiać w ruch maszyny w warsztatach opactwa, ale także winno być położone w pobliżu drogi umożliwiającej transport. Miejsce wybierane przez pierwszych mnichów na budowę klasztoru musiało być odludne, lecz nie na tyle, aby odcinać go od świata i uniemożliwiać prowadzenie działalności gospodarczej w wielu dziedzinach, w zależności od predyspozycji środowiskowych posiadanego terenu.

W piśmiennictwie pojawia się pogląd, że pod względem przestrzennym pierwsze polskie klasztory cysterskie były sytuowane na wzór Clairvaux. Według L. Majdeckiego (1981)⁴ „klasztor był położony w dolinie rzeki, ostniony wzgórzami od północy, wschodu i południa, a otwarty w kierunku zachodnim”. Opactwo to warto jednak poznać bardziej szczegółowo, analizując jego miejsce w krajobrazie, ale może przede wszystkim niezwykle losy, które jedno z pierwszych opactw średniowiecznych uczyniły współczesnym więzieniem.

¹ Rozumiejąc je jako krainy historyczne – za: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 5, (red.) J. Wojnowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 56.

² Burgundia jest jednym z najstabilniej zaludnionych regionów Francji, gęstość zaludnienia jest tu dwukrotnie niższa od średniej krajowej. W ukształtowaniu powierzchni przeważają wapienne wyżyny otaczające krystaliczny masyw Morvan (wys. do 902 m), położone w północno-wschodnim przedłużeniu Masywu Centralnego. Obszar przecinają liczne rzeki oraz kanały, m.in. Kanał Burgundzki. Większość powierzchni regionu pokrywają żyzne, pyłowo ilaste gleby płowe, w okolicy Macon-Dijon silnie olejone, na wychodniach wapieni wyżyny Côte-d'Or – rędziny. Około 30% powierzchni zajmują lasy mieszane. Ponad 40% mieszkańców żyje na terenach wiejskich, a miasta, głównie średniej wielkości, leżą na peryferiach regionu. Najważniejszym działem gospodarki jest uprawa winorośli i wyrób słynnych burgundzkich win. Przemysł jest słabo rozwinięty, [w:] R. Toman, U. Laule, A. Bednorz, *Burgundy. Art, Architecture, Landscape*, Tandem Verlag GmbH 2007, s. 10-21.

³ M. Déceneux, *Les abbayes médiévales en France*, Editions Ouest-France, Rennes 2007, s. 88.

⁴ L. Majdecki, *Historia ogrodów. Przemiany formy i konserwacja*, PWN, Warszawa 1981, s. 71.

POCZĄTKI CLAIRVAUX

Historia cystersów sięga XI w., kiedy to w 1098 r. Robert – były mnich z Montier-la-Celle, który założył klasztor Molesme w Burgundii – ostatecznie osiadł w Cîteaux położonym 20 km na południe od Dijon, gdzie założył nowy klasztor benedyktyński. Nowe założenie było początkowo nazywane bardzo prosto – Nowy Klasztor (*Novum monasterium*), ale od roku 1119 otrzymało nazwę od miejsca, na którym zostało zbudowane – Cîteaux⁵. W 1112 roku, następca Roberta – Etienne Harding – w progach Cîteaux przywitł młodego Bernarda de Fontaines – późniejszego pierwszego opata Clairvaux, który przybył wraz z grupą krewnych i przyjaciół, by wstąpić do zakonu o bardziej ostrej regule. Czas ten uznawany jest za moment wzmocnienia początków nowego zakonu, bowiem odąd zgromadzenie cystersów zaczęło rozrastać się w szybkim tempie. Wkrótce założono kilka nowych klasztorów: La Ferre (Saone et Loire) w 1113 roku, Pontigny (Yonne) w 1114 roku, Morimond (Haute-Marne) i Clairvaux (Aube) w 1115 roku. Właśnie w 1115 roku do Clairvaux przybył dwudziestopięcioletni Bernard, zgodnie z regułą wraz z towarzyszącymi mu dwunastoma mnichami. Konwent osiadł w Piotunowej Dolinie (nazwanej tak w odniesieniu do życia, jakie spodziewali się tam znaleźć), a którą niedługo potem nazwano Czystą (lub Jaśniejszą) Doliną.

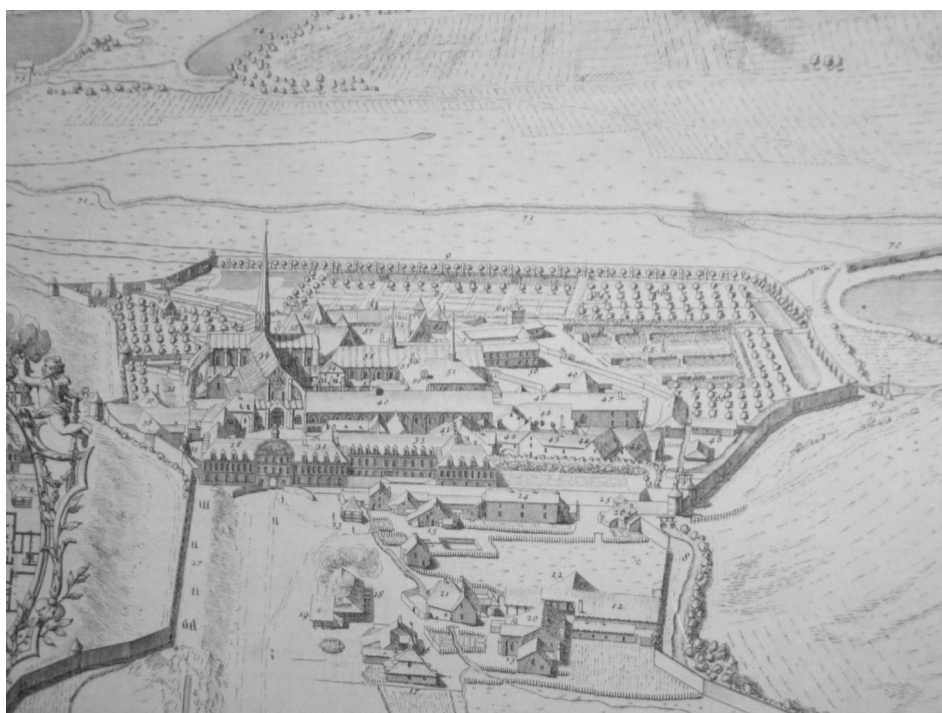
Clairvaux – niezwykle miejsce, które tak oczarowało Bernarda – przetrwało do dzisiaj w dużej mierze takim, jak wówczas, gdy przybyli doń pierwsi cystersi. Warto zwrócić uwagę, że miejsce to znajdowało się w pobliżu Księstwa Burgundii, ale leżało w granicach Szampanii, w pobliżu Bar-sur-Aube, gdzie w XII w. hrabia Szampanii założył jeden z sześciu głównych targów na swoim terenie. Clairvaux, zlokalizowane w pobliżu szlaku św. Jakuba, jednej z najważniejszych dróg pielgrzymkowych Europy, było strategicznym miejscem, w pół drogi pomiędzy Paryżem a imperium germańskim, toteż trudno w lokalizacji opactwa nie dostrzec walorów związanych z pragmatycznym usytuowaniem na tle ówczesnych szlaków komunikacyjnych. Zgodnie z zasadami cysterskiej tradycji lokacji klasztor wybudowano w dolinie rzeki, w otoczeniu wzgórz i porastających je lasów, co pomimo opisanej dogodności komunikacyjnej dawało opactwu izolację od świata świeckiego i tak charakterystyczne dla cystersów ukrycie w krajobrazie.

⁵ Istnieją liczne interpretacje nazwy pramacierzy cystersów, T.N. Kinder wyjaśnia, że Cîteaux to po łacinie *Cistercium* – chociaż dokładny źródłostów nazwy jest niepewny. Istnieje prawdopodobieństwo, że może wywodzić się od łacińskiego słowa *cisterna*, co mogło oznaczać bagno lub tereny podmokłe, odzwierciedlając w ten sposób geograficzne położenie miejsca; możliwym jest też pochodzenie od francuskiego słowa *cistel* („Roseau” lub „ajonc” w dzisiejszym francuskim), oznaczającego janowiec lub sitowie, które mają doskonałe warunki wzrostu na terenach podmokłych, a które, zgodnie z legendą, roso bardzo obficie na tamtych terenach i stąd miała się wziąć nazwa; lub mogła się odnieść do faktu, że miejsce było położone „po tej stronie trzeciego kamienia milowego” (*cis tertium lapidem miliarium*) starej rzymskiej drogi łączącej Langres i Chalon-sur-Saône, [w:] *Cistercian Europe. Architecture of Contemplation*, Grand Rapids, Michigan/Cambridge 2002, s. 32; Natomiast wg J.F. Leroux-Dhuys – miejsce to miało przydomek *cistellum*, zachowane w legendzie jako nazwa sławnych liści rzeźbionych na cysterskich kapitelach, które tak naprawdę zwaty się *cistercium* – „kosz chlebowy”. Taka pomyłka kopisty stworzyła szczególnie poetyckie powiązanie między Cîteaux a wodą, którą widać płynącą w każdym cysterskim opactwie, [w:] *Cistercian abbeys. History and architecture*, Konemann 2006, s. 172.

HISTORIA OPACTWA

Historia Clairvaux dzieli się na cztery okresy:

- Clairvaux I – w 1115 roku św. Bernard zakłada pierwotny klasztor,
- Clairvaux II – w 1135 roku św. Bernard rozpoczyna przebudowę zamieniającą pierwszą siedzibę w większy zespół, który przez wieki będzie przez cystersów uważany za wzorcowy,
- Clairvaux III – wiek XVIII jest świadkiem znacznej rozbudowy obiektu,
- Clairvaux IV – po rewolucji w 1789 roku budynki zostały przekształcone w więzienie i tę funkcję część z nich pełni do dzisiaj.

Rys. 1. Na pierwszym planie zabudowania cysterskie prawdopodobnie z okresu Clairvaux II, w tle właściwa zabudowa opactwa w otoczeniu ogrodów klasztornych i układów wodnych w obramieniu murów obronnych, wg Dom Milleya z 1708 r. (kopia w zbiorach Muzeum w Clairvaux, fot. M. Milecka, 2007)

Fig. 1. In the foreground cistercian buildings probably from Clairvaux II period, in the background actual monastery buildings surrounded by monastery gardens and water arrangements within fortified walls, according to Dom Milley 1708 r. (copy in Clairvaux Museum collection, photo M. Milecka, 2007)

Pierwszy klasztor w Clairvaux znajdował się około 500 m od obecnej lokalizacji zabudowy opactwa usytuowanej w późniejszym okresie w dolnej części doliny. Ponieważ był zbudowany z drewna i cegieł gliniano-słomianych, pozostało po nim niewiele śladów, choć wyobrażenie jego układu daje plan rekonstrukcji wykonany przez Dom Milleya z 1708 roku. Obecnie na jego miejscu znajduje się boisko piłkarskie, a w północno-wschodniej części zachowana z późniejszej fazy rozwoju klasztoru kaplica dla gości. W 1135 roku ze względu na rozrost liczby konwentu

zbudowany został kolejny, większy klasztor, odpowiednio do tego ciągle rosnącego, silnego centrum. Tak zrodziło się Clairvaux II. Kiedy w 1153 roku Bernard umierał, w Clairvaux mieszkało kilkuset mnichów i świeckich konwersów. Klasztor posiadał 2000 ha ziemi i lasów, 10 grangii i 169 „córek” lub klasztorów podległych. Cystersi dążyli do możliwie jak największej samowystarczalności, musieli więc być także dobrymi rolnikami i znać się na gospodarce wodnej. Wykopali stawy, jezioro, zmienili nawet bieg odnogi rzeki Aube i zbudowali młyny i kuźnie. Grangia w Colombe-le-Sec jest obecnie najlepiej zachowaną ze wszystkich grangii kompleksu Clairvaux. Zbudowana w XII w. używana była do produkcji i przechowywania wina. Klasztor sprzedawał swoje produkty na wielkich targach Bar-sur-Aube, nadal ważnym skrzyżowaniu szlaków kupców. Stawał się na przestrzeni wieków coraz bogatszy. W XVIII w. w posiadaniu opatwa Clairvaux było około 20 000 ha ziemi i lasów. Jego głównym źródłem utrzymania był wówczas przemysł metalurgiczny z kuźniami w Clairvaux, w dolinie Aujon i w Wassy, w dolinie Blaise. Do XVIII w. mnisi wyburzyli stary klasztor, pozostawiając dwa budynki, a w 1750 roku rozpoczęto budowę nowego klasztoru o imponującej wielkości (o pow. ok. 20 000 m²), jakże odległej od pierwotnej tradycji cysterskiej skromności i formalnego ubóstwa.

Klasztor oprócz cel mnichów, obejmował kapitularz i refektarz. Ogromna biblioteka, obejmująca 45 000 woluminów, zajmowała duży budynek stojący obok wejścia do klasztoru. Jednak czas kryzysu, jaki dotknął monastycyzm zachodni, odbił się także na losach Clairvaux – podczas wybuchu rewolucji francuskiej w roku 1789 w klasztorze zamieszkiwało tylko 26 mnichów i 10 braci świeckich. Rozpoczął się czas upadku opactwa. Co prawda, zabudowania nie poniosły zbyt dużych szkód konstrukcyjnych, jednak zbeszczeszczone zostały grobowce mnichów, a w tym samego Bernarda, rozkradziono wyposażenie i księgozbiór. Później klasztor został wystawiony na sprzedaż ze swoją grangią, tak jak wiele innych świeżo nabytych „własności państwowych”. Clairvaux zostało zakupione przez producenta szkła, który niedługo później zbankrutował, ale w 1808 r. został zakupiony przez samego Napoleona I, który postanowił urządzić w klasztorze wzorcowe więzienie w ramach reformy systemu penitencjarnego (po potępieniu galer przez humanistów). Było to jedno z 13 więzień, jakie stworzył Napoleon I – większość z nich na bazie przejętych obiektów religijnych, ale Clairvaux było z nich największym. Obiekty opactwa zostały dostosowane do nowych celów⁶. Już w 1819 roku w Clairvaux było 1500 więźniów. Wiek XIX to kolejne losy opactwa, tym razem związane z ruchem, w którym udział mieli Polacy – w roku 1871 setki komunistów⁷, którzy przewodzili powstaniu w Paryżu, łącznie z Louisem Augustem Blanqui, zostało internowanych w Clairvaux. Budynek konwersów⁸, jedyny ocalały z tego

⁶ W roku 1813 do wiadomości publicznej przedostał się skandal Gueux: więzień osadzony za drobne wykroczenie spowodowane życiem w ciągłej nędzy został ścięty za zabicie strażnika, który oddzielił go od współlokatora w celi. Ta tragedia dostarczyła Wiktorowi Hugo ła do materiału na *Nędzników*. Claude Gueux stał się Jeanem Valjean, główną postacią jego noweli, tak więc Clairvaux – Jaśniejsza Dolina św. Bernarda – wpisało się do historii literatury.

⁷ Komunisty – przyjęta nazwa uczestników Komuny Paryskiej z 1871 r. W Komunie działali i walczyli liczni Polacy, m.in. generałowie Jarosław Dąbrowski i Walery Wróblewski – za: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Komunardzi>, 11.2009.

⁸ Określenie konwers pochodzi od łacińskiego *conversus*, co znaczy nawrócony. Konwers był świeckim bratem, który wykonywał prace domowe w klasztorze. Wielu nowicjuszy było nawróconymi osobami świeckimi pochodzącymi z chłopów, którzy często nie potrafili czytać ani pisać, a przez to nie mo-

okresu, ze swoim refektarzem i magazynem na parterze oraz dormitorium powyżej, na pierwszym piętrze, można oglądać do dzisiejszego dnia w nieprzekształconej formie z opisywanego okresu. Jest to jeden z największych budynków zachowanych w klasztorach cysterskich. Składa się z trzech naw z dwunastoma wykuszami rozciągającymi się na 74 m długości – 200 lub 300 konwersów mogło tam spać obok siebie na słomianych materacach, zgodnie z regułą. Jednak najważniejszym obiektem w każdym zespole klasztornym jest kościół⁹. Ten w Clairvaux znajdował się po północnej stronie zespołu klasztornego. Pomimo tego, że najprawdopodobniej był najpiękniejszym kościołem cysterskim na terenie Francji, w 1812 roku został zburzony przez wykonawcę robót budowlanych, który otrzymał zezwolenia na wykorzystanie go jako kamieniołomu! W ten sposób jedno z najważniejszych opactw cysterskich, pomimo zachowania reszty zabudowań, zostało trwale zdegradowane. Rana po tym wyburzeniu w przestrzeni Clairvaux wciąż jest niezabliźniona. Kolejne wydarzenia nie przyniosły opactwu poprawy. Filip, książę Orleanu, najstarszy syn hrabiego Paryża i następcą tronu, który przybył niezaproszony do Francji, został uwięziony w Clairvaux, gdzie był przetrzymywany do wymaganego prawem momentu wygnania. W pierwszych latach II wojny światowej Clairvaux gościło komunistów, następnie członków ruchu oporu, a po odwróceniu losów politycznych – ministrów rządu Vichy.

WSPÓŁCZESNE OBLICZE CLAIRVAUX

L.F. Leroux-Dhuys twierdzi, że Clairvaux pozostaje mitycznym miejscem, bez wątplenia z powodu ciągłości pomiędzy dobrowolnym odosobnieniem mnichów i odosobnieniem zamkniętych więźniów. Jest to nadal dość tajemniczy teren, jak na swoją niezwykłą historię wciąż nie dość dobrze rozpoznany pod względem badawczym. Współczesne Clairvaux zajmuje obszar o powierzchni 30 ha, ogrodzony dwoma pierścieniami wysokich murów. U schyłku XX w. Ministerstwo Sprawiedliwości przekazało Stowarzyszeniu Renesansu Clairvaux większość budynków, które są obecnie objęte pracami konserwatorskimi.

Z Clairvaux I (*Monasterium vetus*) pozostało jedynie kilka murów stanowiących ramy stawów rybnych, w dalszym ciągu zasilanych ze źródła. Clairvaux II było odpowiedzią na wzrost powołań. Lata 1135–1145 były świadkami budowania pierwszego opactwa cysterskiego zgodnego z funkcjonalnym programem nakreślonym przez św. Bernarda z Clairvaux. Clairvaux III to wyraz zasobności opactwa w XVIII w. jako wielkiego właściciela ziemskiego i posiadacza wielu grangii. Kościół z okresu Clairvaux II i folwark zostały zachowane, ale stajnie przy głównym

gli wykonywać wielu obowiązków związanych z życiem klasztoru. Mogli jednak żyć prawdziwie religijnym życiem w odosobnieniu, za którym tęsknili, pracując, na przykład na roli. W miarę rozwijania przez cystersów rolnictwa i zwiększania liczby gospodarstw, co miało na celu zdobycie maksymalnej autonomii, mnisi poświęcali coraz więcej czasu na sprawy związane z zarządzaniem tymi gospodarstwami. Dlatego też pracujący konwersi odgrywali ważną rolę w życiu zgromadzenia.

⁹ Kościół Clairvaux II wybudowano w dwóch etapach. W roku śmierci opata składał się z nawy o jedynastu przęsłach, transeptu z czterema prostokątnymi kaplicami i prosto zakończonym wschodnim końcem, całość zaś przykryta sklepieniem romańskim. W czasie między śmiercią opata i jego kanonizacją dodano apsydę i arkady z dziewięcioma promienistymi kaplicami i nowym żebrowym sklepieniem. Wystawiono także wielki relikwiarz na ciało świętego. Z drugiego opactwa pozostał jedynie folwark braci świeckich, archetyp architektury reprezentującej ducha cysterskiego – za: J.F. Leroux-Dhuys, *op. cit.*, s. 174.

podwórku i męski dom dla gości zostały przebudowane. Ogromny klasztor Clairvaux III – obejmujący refektarz, miejsca mieszkalne i bibliotekę – majestatyczny i surowy, dowodzi, że w XVIII w. opactwo było jednym z podtrzymujących surową regułę.

Rys. 2. Adaptowany na potrzeby więzienia w Clairvaux dawny budynek bramny opactwa; tędy prowadziło główne wejście na dziedziniec przed kościołem (fot. M. Milecka, 2007)

Fig. 2. Former gate building adapted for Clairvaux prison needs – main entrance to the churchyard led through (photo M. Milecka, 2007)

Ostatnia karta historii (1808 roku) przekształciła majestatyczny zespół religijny w więzienie, odbierając założeniu jego odwieczne *genius loci* i jakby symbolicznie usuwając z jego przestrzeni duchowe centrum – kościół. Obecnie w dalszym ciągu zespół otoczony jest murami, lecz tym razem na miejscu murów klasztornych te same części założenia pełnią funkcje służące nowej idei – przymusowego więzienia i wielkich ludzkich dramatów¹⁰.

Poznanie Clairvaux – w swoim czasie najważniejszego cysterskiego klasztoru Europy - dla nieprzygotowanych do tego zwiedzających jest wstrząsające. Czynne więzienie¹¹, kolejka oczekujących na widzenie, a w udostępnionych dla zwiedzających wnętrzach klasztornych wystawione oryginalne klatki dla ludzi jako przykład „humanitarnych” warunków tworzonych dla więźniów w XIX w., wreszcie zniszczenia tego miejsca determinują jego odbiór. Interesujące tu wydać się może, że pomimo dramatycznych losów klasztoru i odebrania mu pierwotnej funkcji, zachowane są jego „cysterskie” relacje z krajobrazem – duży, zwarty zespół za-

¹⁰ J.F. Leroux-Dhuys, *op. cit.*, s. 175.

¹¹ Podobną sytuację można odnaleźć w polskim Koronowie, gdzie część zabudowań opactwa cysterskiego pełni funkcję więzienia, jedynie kościół został wydzielony i pełni funkcję parafialnego.

budowy widoczny jest w krajobrazie rolniczej doliny, ale zgodnie z regułą cysterską nie dominuje w przestrzeni, osłonięty przez kulisy lasów. Kompleks klasztorny otoczony jest nadal szczelnym, wysokim, kamiennym parkanem. Wschodnią część opactwa zajmuje więzienie prowadzone przez Francuskie Ministerstwo Sprawiedliwości¹², natomiast w części zachodniej i fragmentarycznie centralnej znajdują się obiekty opuszczone przez ten urząd w 2 poł. XX w., gdy na terenie dawnego sadu klasztorowego wybudowało nowoczesny areszt. Zabytkowe budynki zostały częściowo odrestaurowane na przestrzeni lat staraniem grupy wolontariuszy, zaś od niedawna znalazły się pod opieką Ministerstwa Kultury, jednak wiele obiektów nadal niszczeje.

Biorąc pod uwagę losy tego miejsca i stan zabudowy, trudno liczyć w Clairvaux na zachowanie ogrodów¹³. Na terenie udostępnionym zwiedzającym, pomiędzy budynkami poddawany pracom remontowym, można co prawda zobaczyć ogromny wirydarz, pozbawiony wyposażenia i nasadzeń (poza niepielęgnowaną murawą) oraz spojrzeć na ogrodzone ze wszystkich stron nowo posadzone sady, które otaczają opactwo od południa i wschodu, ale są to bardzo skąpe relikty dawnej kompozycji ogrodowej towarzyszącej zabudowie. Niezwykle interesujący jest nadal dobrze funkcjonujący historyczny układ wodny w postaci szerokich, obłożonych ciosanymi kamieniami kanałów, opływających centralną część zabudowy włącznie z budynkami gospodarczymi, tak ważnymi przecież w przestrzeni każdego cysterskiego zespołu¹⁴.

W chwili obecnej w ogromnym założeniu poklasztornej w Clairvaux istnieje wyraźny podział przestrzeni na tę zamkniętą (więzienie) oraz tę, którą odwiedzają ludzie z całego świata, aby poczuć jego niezwykle *genius loci*. Pewne jest, że Clairvaux ze swą przemawiającą poprzez architekturę historią zmusza swych gości do refleksji nad „kaprysami” minionych wieków i znaczeniem wolności...¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

DECENEUX M., *Les abbayes médiévales en France*, Editions Ouest-France, Rennes 2007.

<http://pl.wikipedia.org/wiki/Komunardzi> – 11.2009.

KINDER T.N., *Cistercian Europe. Architecture of Contemplation*, Grand Rapids, Michigan/Cambridge 2002.

¹² Z oczywistych powodów ta część klasztoru nie może być zwiedzana, w pozostałej istnieje zakaz wykonywania fotografii.

¹³ Układ przestrzenny opactwa w czterech fazach rozwojowych, zaprezentowany na planszach udostępnionych przez Muzeum w Clairvaux, daje pogląd na charakter ogrodów, które w różnym czasie towarzyszyły zabudowie klasztornej, zachowują geometryczną kompozycję; na temat ogrodów cysterskich więcej M. Milecka, *Ogrody klasztorne OO. Cystersów – historia i współczesność*, [w:] *Ogród sakralny – idea i rzeczywistość*, (red.) M. Swaryczewska i inni, SARP, Kielce 2008, s. 79-88.

¹⁴ Na temat cysterskich układów wodnych więcej M. Milecka, *Zarządzanie wodą w opactwach cysterskich*, [w:] *Architektura i technika a zdrowie*, (red.) K. Gerlic, Zakład Graficzny Politechniki Śląskiej, Gliwice 2008, s. 143-154.

¹⁵ J.F. Leroux-Dhuys, *op. cit.*, s. 175; na temat znaczenia turystycznego wykorzystania opactw cysterskich między innymi M. Milecka, *Szlak cysterski jako program promocji dziedzictwa kulturowego Europy*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej, Turystyka w środowisku geograficznym*, t. 10, (red.) J. Wyrzykowski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 197-206, oraz M. Milecka, A. Różańska, *Krajobraz cysterski a rozwój turystyki. Wybrane problemy na przykładzie grupy opactw małopolskich*, [w:] *Nauka Przyroda Technologie*, t. 3, z. 1, (red.) M. Moczko i inni, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2009, s. 1-10.

- LEROUX-DHUYSS J.F., *Cistercian abbeys. History and architecture*, Konemann 2006.
- MAJDECKI L., *Historia ogrodów. Przemiany formy i konserwacja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981.
- MILECKA M., *Ogrody klasztorne OO. Cystersów – historia i współczesność*, [w:] *Ogród sakralny – idea i rzeczywistość*, (red.) M. Swaryczewska i inni, SARP, Kielce 2008, s. 79-88.
- MILECKA M., *Szlak cysterski jako program promocji dziedzictwa kulturowego Europy*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej, Turystyka w środowisku geograficznym*, t. 10, (red.) J. Wyrzykowski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 197-206.
- MILECKA M., *Zarządzanie wodą w opactwach cysterskich*, [w:] *Architektura i technika a zdrowie*, (red.) K. Gerlic, Zakład Graficzny Politechniki Śląskiej, Gliwice 2008, s. 143-154.
- MILECKA M., RÓŻAŃSKA A., *Krajobraz cysterski a rozwój turystyki. Wybrane problemy na przykładzie grupy opactw małopolskich*, [w:] *Nauka Przyroda Technologie*, t. 3, z. 1, (red.) M. Moczko i inni, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2009, s. 1-10.
- TOMAN R., LAULE U., BEDNORZ A., *Burgundy. Art, Architecture, Landscape*, Tandem Verlag GmbH 2007.
- Wielka Encyklopedia PWN*, t. 5, (red.) J. Wojnowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.